

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

20/07/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

21/08/2023

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde bazı gereklilik kipi işaretleyicileri

Mehmet Malik BANKIR¹

Öz

Türkçe dil bilgisi kitaplarında diğer yapım ve çekim ekleri gibi fiil çekim ekleri de önemli bir yer tutmaktadır. Fiillere getirilen bu ekler, şekilsel ve anlamsal açıdan önem arz etmektedir. Gerekli fiil çekim eklerini üzerine alan fiiller, çekimli duruma gelir ve cümlenin yüklemine oluştururlar. Bu ek veya biçim birimler, ifadeye duygu ve düşüncüyü belirlemede rol oynarlar. Genel anlamda geleneksel dil bilgisi bakış açısıyla kategorileştirilen yapıda şahıs ekleri dışındaki kipler, haber ve tasarlama kipleri şeklinde iki kısımda incelenmektedir. Tasarlama kipleri her dilde olduğu gibi Türkçede de ihtiyaca göre anlam genişlemesine, gelişmesine ve göreceli anlamlara sahip ekler arasındadır.

Bu çalışmada, kip ve kipliğin tarihî gelişimi ve yöntemleri kısaca özetlendikten sonra, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan bazı gereklilik kipleri üzerinde duruldu. Yapılan inceleme sonunda bu dönemlerde gereklilik oluşturmak için gereklilik kategorisinin, biçim birim ve sözlük birim açısından makale sınırlarını aşan bir alternatifinin olduğu gözlemlendi. Gerekliliğin sözlük birimsel yönü hariç tutulup sadece biçim birimsel olarak -A gerek, -mAK gerek, -sA gerek ve -mAll yapıları üzerinde duruldu. Modern dil bilim çalışmalarına uyarlanılarak yapılan incelemede bu dönem gereklilik yapısının bir dilin gerektiği normları içinde barındırdığı tespit edildi. Tespit edilen hususlardan biri de -Up gerek yapıları ifadelere temkinli yaklaşmak gerektiği hususu oldu. Şekilsel olarak art arda gelen -Up biçim birimi ile “gerek” kelimesinin farklı yapıları içerisinde olabileceği düşüncesinin göz ardı edilmemesi gerektiği dikkatlere sunuldu.

Anahtar Kelimeler: Gereklilik, Zorunluluk, Olasılık, Tasarlama, Kip ve Kiplik.

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu, Türkiye

E-mail: mmalikbankir@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7798-6603

Atıf İçin / For Citation: BANKIR, M. M. (2023). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde bazı gereklilik kipi işaretleyicileri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED* 5(9), 667-694.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

Some imperative mood signs in old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish

Abstract

In Turkish grammar books, verb conjugation suffixes have an important place like other construction and inflectional suffixes. These suffixes brought to verbs are important in terms of form and meaning. Verbs that take the necessary verb conjugation suffixes become inflected and form the predicate of the sentence. These additional or morphemes play a role in determining emotion and thought in expression. In general, in the structure categorized from a traditional grammar point of view, the moods other than the personal suffixes are examined in two parts as news and design moods. Design modalities are among the suffixes that have semantic expansion, development and relative meanings in Turkish as in every language.

In this study, after briefly summarizing the historical development and methods of modal and modality, some imperative moods used in Old Anatolian and Ottoman Turkish were emphasized. At the end of the examination, it was observed that in these periods, there was an alternative to the necessity category to create a requirement in terms of morphemes and lexical units, which exceeded the limits of the article. The lexical unitary aspect of the necessity was excluded, and only the morphemes -A needed, -mAK needed, -sA needed and -mAlI were emphasized. In the examination made by adapting it to modern linguistics studies, it was determined that the necessity structure of this period contained the norms required by a language. One of the detected issues was the need to approach cautiously both -Up and structured expressions. It was brought to the attention that the thought that the -Up morpheme and the word “need” could be in different structures, which are figuratively consecutive, should not be ignored.

Keywords: Necessity, Obligation, Possibility, Design, Mode and Modality.

GİRİŞ

Araştırmacılar, Osmanlı Türkçesinin ve Türkiye Türkçesinin, bazı noktalar tam netliğe kavuşmamış olmakla birlikte, yazılı tarihî gelişimini XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyılın ilk yıllarından (Köktekin 2008, I; Şahin 2009, 13); Özkan (2021, 40), Atmaca (2016, 23) XII. yüzyıldan; Uğurlu (2011, 147) XI. yüzyıldan başlatmaktadırlar. Türklerin Anadolu’ya yerleşmeleriyle yazı dili hâline gelen bu Türkçe, Türklük bilimi kaynaklarında “*Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi*” gibi, çeşitli isimlerle anılmaktadır. Türk dili tarihi için önemli bir döneme sahip olan bu *dönemin yaklaşık dört yüz yıl* (Köktekin, 2008, I) devam ettiği belirtilmektedir. Akar, bir konuşma dilinin veya ağzın yazı dili hâline gelebilmesi için “*konuşur topluluğunun coğrafya değiştirmesi, toplumsal ve kültürel bakımdan farklılaşma, canlı ağızlara sahip olma, siyasî otorite ve alfabe olmak üzere beş temel prensibin*” (2010, 19) gerekli olduğunu belirtmektedir. Anadolu’ya yerleşen Türkler, bu beş şartı yerine getirdikten sonra Anadolu’da bir yazı dili oluşturmuşlardır. Oğuz Türkçesi içerisinde kendine gelişme alanı bulan Anadolu Türkçesi, aslında çok değişkenli idi. Bu değişkenliği Uğurlu (2011, 130), Oğuzca terimi için, bu terimin hem bir boyun kendi içinde hem de boylar arasında ses, yapı, anlam ve dizim açısından tek şekilli ve bağdaşık olmadığını, göreceli olmak üzere değişkenli (varyantlı) olduğunu ifade etmektedir. Uğurlu, aynı çalışmasında ayrıca bu dönemin akabinde gerçekleşen Osmanlı Türkçesi ve İstanbul Türkçesi terimlerine değindikten sonra, bu dilin İstanbul’a Anadolu’nun farklı

yerleşim birimlerinden zorla veya gönüllü olarak yerleşenlerin sadece ağız özelliklerinin harmanlanması olmadığını; birçok etkenin katkısı bulunduğunu; Balkanlar (“Rumeli”) bölgesinden gelen devlet memurları veya askerlerin, Orta ve Batı Anadolu’daki yerleşik aydınların da Oğuzca üzerinde etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanında tarihî süreç içerisinde dillerin farklı diller ve dil aileleriyle etkileşimde bulunması; dilleri ses, şekil ve yapı bakımından değişikliğe uğratmaktadır.

Anadolu’da gelişen Türk yazı dili başından itibaren Farsça ile yoğun ilişki içinde olmuştur. Farsça eserlerin tercüme veya adapte edilmesi, Türk şairlerin Farsça eserler yazabilecek derecede Farsça eser ortaya koyabilmeleri etkinin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir (Demir, Aslan 2010, 280). Özellikle incelenen eserlerde “ki, çün” yapıları cümlelerde bunu görmek mümkündür.

Teknolojinin henüz bu kadar gelişmediği bir dönemde ortaya çıkan, gelişen Eski Anadolu Türkçesi, XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar çok çeşitli alanlarda kayda değer eserlerin yazıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Bazı araştırmacılara göre bu dönemin dil özelliklerinin etkileri XVI. hatta XVII. yüzyıla kadar (Turan, 2006, 3) devam etmiştir. Türk dili, her dönemin kendine has özellikleri olmakla birlikte XV. yüzyıl başından XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar Çağatay Türkçesi, batıda Osmanlı Türkçesi adıyla varlığını sürdürmüştür (Yıldız, 2020, 3). Türk dilinin tarihî dönemleri; araştırmacılar tarafından ele alınmış, son dönemlerde hem bu eserler üzerinde hem de yapılan çalışmalar üzerinde modern dil bilimi anlayışıyla anlam bilimsel ve biçim birimsel yeni çalışmalar ortaya konmaktadır. Bu yeni çalışma alanlarından biri de dil bilgisindeki kip ve kiplik konusudur.

Türkçede kip(lik) üzerinde farklı çalışmalar olmakla birlikte Eski Anadolu Türkçesinde bütün olarak sistematik derin yaklaşımlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu konudaki eksikliği Turan (1996, 266), bu dönem eserleri üzerinde yapılacak tahlillerin “her eseri kendi terkihi içinde inceleme” esasına dayandırılması gerektiğini, sonucun sağlıklı olması bakımından bunun gerekli bir ihtiyaç olduğunu belirterek dönem dilinin diyalektolojik ihtilafları içinde boğulmadan dönemi en çok temsil eden eserler arasında en kapsamlı ve çaplı mukayeseler zemininde yürütmek gerektiği şeklinde dile getirmektedir. Turan’ın belirttiği gibi üzerinde durulması gereken konulardan biri de tasarlama kiplerinden gereklilik biçim birimi hususudur. Demir (2006, 11), Türkçede gereklilik ifadesinin sadece fiillere -mAll ekinin getirilmesiyle oluşmadığını, gereklilik ifade etme konusunda Türkçenin birçok avantaja sahip olduğunu belirtmektedir. Türkçede gereklilik ve zorunluluk işaretleyici ayırımı üzerinde yapılan araştırmalarda “lâzım, mecbur, şart, farz gibi kelimelerin yanında icap et-, mecbur ol-/bırak-/kal-, hisset-, farz ol-, şart ol-/koş-, zorunda ol-/bırak-/kal- gibi eylem ve eylem öbeklerinin de gereklilik ifade ettikleri için bunların da dil bilgisi kitaplarında yer alması gerektiği (Koraş, 2005) üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada çeşitli divanlar taranarak bu dönem etkisinde kalan eserler gözden geçirilip bazı gereklilik işaretleyicileri üzerinde durulmuş ve örnek yapılar

seçilmiştir. Taranan eserlerde örnekler çok olduğu için hepsi çalışmaya dâhil edilmemiş, sınıflandırmaya tabi tutulan maddelere örnek oluşturacak farklı yapılar tespit edilmeye çalışılmış ve bunlar üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Dönemin gereklilik işaretleyicilerine geçmeden önce genel hatlarıyla kip ve kiplik kavramlarına açıklık getirildikten sonra bu dönem eserlerinde sadece gereklilik işaretleyicilerinin bir kısmı üzerinde (-A gerek, -mAk gerek, -sA gerek, -mAlI) durulup mümkün merteye Palmer (2001)'in ve Lyons (1977)'un görüşlerinden yararlanılarak bir inceleme yapılmıştır. Makale formatı gereği, çalışmada gerekliliğin diğer sözlüksel ve şekil birimsel işaretleyicilerine değinilmemiştir.

Dillerde var olan kodlar, belli bir sistem hâline getirildikten sonra sistemin kodları çözülerek dilin kuralları üretilir. Üretilen bu bilgi ve kurallar çerçevesinde dil bilgisi kitapları oluşturulur, terim türetme ve tasnif yoluna gidilir (Karademir, 2012, 2093). Diller hem devingen hem de durağan oldukları için, farklı dillerle olan münasebetleri sonucunda bazen bir yapıyı ifade etmek, bazen de dilin kendi gelişim sürecinde ihtiyaç duyduğu bir yapıyı karşılamak üzere morfolojik, morfosentaktik, sentaktik, semantik ve leksikolojik alanlarda yenileşme, genişleme ve farklılaşmaya doğru giderler. Oruç Aslan (2010, 181), beş haber, dört tasarlama kipinin bulunduğuna değindikten sonra, bu şekillerden bazılarının Eski Türkçeden beri bazı değişikliklerle süre geldiğini bazılarının ise (şimdiki zaman, gereklilik gibi) zaman içerisinde ortaya çıkan yapılar olduğunu belirtmektedir. Genel olarak dillerde, özellikle Türk dilinde, cümlenin şekilsel ve anlamsal yapısını yüklem üzerinde taşır. İsimler, durum, iyelik, çokluk gibi çekim ekleri alırken geniş anlamda hareket ifade eden fiiller, zaman, kip, görünüş ve kişi kategorilerini alır (Erdem 2016, 185). Fiil üzerine bina edilen yüklem, fiil çekim ekleri (fiil+zaman/kip(lik)+şahıs) alır. Türk dili sahasında kiplik konusunu bir bütün olarak ele alanlardan biri Johanson'dur. Johanson, çalışmasında kiplik işaretleyen biçim birimleri sentetik ve analitik olarak ikiye ayırmış, sentetik işaretleyicileri -sA, -Gay, -A gibi eklerle ayırmış; analitik işaretleyicileri de "lazım", "gerek" gibi isim veya fiil yüklemleştiricilerine ayırmıştır (Çetinkaya, 2019, 18). İlk Türk yazılı eser ve metinlerinde gereklilik ifadesinin genellikle "kergek" işaretleyicisiyle karşılanmış, daha sonraları fiil+-mİş/-mAk/-sA/-A/-gU kergek (Ağca, 2016, 80) şekillerine ihtiyaç duyulmuş, bu yönde gelişimine devam etmiş ve şahıs işaretleyicileri ile çekimlenerek gramer kategorisini kazanmıştır. Aşçı (2016, 12), Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde -sA gerek/-sA+şahıs eki+gerek ve -mA(k) gerek/-mA+şahıs eki+gerek yapılarının gelecek zamanla birlikte gereklilik kipini karşıladığını, standart dilde de kullanılan bu yapılara henüz dil bilgisi kitaplarının, gereklilik kipi olarak ayrı bir başlık altında yer vermediklerini belirtmektedir.

İsim kök ve gövdeleri gibi anlamsal yapıya sahip fiil kök ve gövdelerinin anlaşılabilirlik derecesi her zaman tek başına yeterli olmayabilir. Bunun için isim çekim ekleri gibi fiil çekim ekleri üzerinde de durmak gerekir. Bu anlaşılabilirliğin olması için fiil çekim ekleri

geleneksel dil bilgisinde bildirme/haber ve tasarlama kipleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bildirme/haber kiplerinde fiilin gerçekleşme zamanı, tasarlama kiplerinde ise fiilin gerçekleşme biçimi ön plandadır. Her olayın gerçekleşme anı ve yeri söz konusu olduğuna göre açık bir şekilde tasarlama kiplerinde belirtilmeyen zaman birimlerinde de bir gerçekleşme, ortaya çıkma anı mevcuttur. Kiple zamanı bir alan araştırmacılar olduğu gibi, bunların farklı kategoride olduğunu belirtenler de vardır. Araştırmacıların çoğu, bildirme kiplerinin zamanı net olarak verdiğini dile getirirken dilek (tasarlama) kiplerinde zaman kavramının bulunup bulunmadığı tartışma konusudur. Banguoğlu (1976, 443), dilek-şart, istek ve gerekliliği gelecek zaman; emir şeklini ise şimdiki zaman içerisinde değerlendirir. Aynı şekilde zaman ifade eden bildirme/tasarlama kiplerinde de gerçekleşme biçimi vardır. Üstünova (2005, 189), zaman eklerinin sadece olayın gerçekleşme anını göstermediğini, onların kip, görünüş işlevlerinin de olduğunu (gözle görme, başkasından duyma, niyet, tahmin, tasarı, istek vb.), dilek-şart ve istek kipleriyle çekimlenmiş eylemlerin biçimce bitmiş, anlamca bitmemiş eylemleri kapsadığını, gereklilik kipini alan bir eylemde gelecek zaman kavramını kazandırdığını, cümleye zaman ifade eden bir birimin girmesiyle geleceği somutlaştırma işinin gerçekleştiğini belirtmektedir. Alkayış (2012, 276), ifadelerin doğru ve eksiksiz anlaşılabilmesi için hâl ekleri ve fiil kiplerinin yerinde kullanılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Torun Öğretmen (2017, 70) dilde zamanın yansımasının mutlak zamanlar ve göreceli zamanlar şeklinde değerlendirildiğini söyler. Bunlar iç içe girmiş yapılar olduğu için baskınlık ve çekimlilik durumunu değerlendirme sonucunda ortaya çıkarılabilecek yapılardır. Her iki yapı da birbirlerini kendi içlerinde barındırmaktadırlar. Şekilsel olarak birleşik çekimli fiillerde zaman kavramının nasıl belirleneceği ve fiile hangi ekin zaman kavramını belirleyeceği tartışmalı olsa da Adalı (1979, 49), çoğunlukla bu yapılardaki birinci ekin zaman, ikinci ekin ise kip ifade ettiği görüşündedir. Benzer (2012, 9-10) Türkçede zaman ekleri olarak adlandırılan eklerin aslında bu ad altında hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri olduğunu belirtmiştir. İster doğrudan olsun ister dolaylı olsun düşünce ve yargı ifade eden cümle mutlaka bir zaman dilimini barındırmaktadır. Bazı dil bilimciler düşünce ve yargıdaki zamanı, evrensel zaman ve dil bilgisel zaman olmak üzere iki başlıkta incelemişlerdir. Fiillerin daha anlamlı hâle gelebilmesi, karşıladıkları hareketlerin çeşitli varlık ve nesnelere bağlanması, çeşitli kalıplara, şekillere girmesi gerekmektedir. İfade edilen şartların yerine gelebilmesi için de duygu ve düşünce bildiren yapıyı en çok üzerinde barındıran yüklem cümle içerisinde her zaman çekimli hâlde bulunurlar. Dilde tam bir duygu ve düşünce cümle vasıtasıyla gerçekleştirilir. Tam bir duygu ve düşünceyi içinde barındıran cümlede ise çekimli bir fiil vardır. Türkçede bu çekimli fiil, fiil kök veya gövdesine bağlı şekil ve zaman eki ile şahıs ekine ihtiyaç duymaktadır. Bazı Türkçe dil bilgisi kitaplarında şekil kavramı kip ile karşılanmaktadır. Şekil ve kip konusu çoğunlukla her dil bilgisi kitabında yer almasına rağmen tanımlarda birebir kesişme söz konusu değildir. Dil bilimcilerin birleştikleri noktalardan biri, kip ve kiplik terimleri arasında bir fark olduğu gerçeğidir. Kiplik önerme boyutunda yalnızca

yüklemi değil; cümlenin bütününe kapsayan ve bakış açısı oluşturan anlamsal bir ulamdır, bu yüzden çok yönlüdür. Kip ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir. Batı dillerinde “ölçü, limit, sınır, tarz, durum” gibi anlamlara gelen Latince kökenli modus (kip)kelimesinden türeyen modality Türkçede kiplik olarak karşılanmıştır. Sınıflandırılması ve anlamlandırılması zor ve geniş bir alana sahip bu kavram, anlam biliminin (Kerimoğlu 2011, 9-26) temel konularındandır. Kerimoğlu başka bir çalışmasında (2010, 71) kip ve kiplik arasındaki ilişkinin parça-bütün düzeyinde bir ilişki olduğunu; aralarında işlev bakımından bir fark olmadığını, ancak kapsam bakımından bir fark olduğunu belirtmektedir. Kipin içyapısında da zaman, şahıs, sayı, soru, nitelik ve hâl kategorileri (Türkyılmaz, 1999, 1) yer almaktadır. Türkçede kip ve kiplik arasında kesin çizgilerle net olarak belirlenmiş bir ayırım olmamakla birlikte kip kavramı konuşur için atanmış bir birimdir. Türkçe konuşan biri; emir, istek, dilek-şart ve gereklilik olarak atanmış belli dil biçimlerini kullanmak zorundadır. Kiplik için ise konuşur, atanmışları değil; seçilmiş birimleri kullanır. Seçim konuşura ait olduğu için kipteki dört kullanım ile sınırlı değildir. Başka bir ifadeyle kip nesnel, kiplik öznel. Dilde kip sayısı sınırlıyken kiplik sayısı konuşur ve dinleyiciye göre tercih sebebi olduğundan sınırlı değildir. Türkçe dil bilgisi kitaplarında kip kavramıyla ilgili olarak farklı tanımlar göze çarpmaktadır. Bu farklı tanımların oluş sebeplerinden biri de Demir’in (2012, 98) belirttiği gibi konuşurun olayın anının değil, oluş sonrasının tanığı, olayın anlatıldığı ortamın şahidi, olayın varsayana ya da algılayıcısı durumunda olmasıdır. İletişim durumunda konuşur, dikkatini olayın kendisine veya oluşuna değil, sonrasında ortaya çıkan izlere, anlama, aktarma şekline ve bilginin elde edilişi üzerine yoğunlaştırmıştır. Demirel (2017, 207), Rentzch’in Türk dilleri üzerine yaptığı araştırma sonucunda kipliği; işlevsel ve anlamsal olarak ikiye ayırdığını, işlevsel kategoriye olasılık, zorunluluk ve dilek anlamlarının girdiğini; anlamsal kategoriye de emir, gönüllülük ve istek anlam alanlarını içeren duygu anlam alanı ile yansız ve şart anlam alanlarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Bilgegil (1984, 262), kipler için, eylemin tarz ve zamanına göre itibarî kalıplardır. Sadece eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesiyle ilgili haberi değil; bunlara ait niyet ve dileği ifade edenlerinde bile gizli ve açık bir zaman kavramı vardır. Bir zamana has eylem, muayyen bir şekil içinde ifade edilir; işte o şekil fiilin kipini teşkil eder; ifadelerini kullanır. Ergin (1989, 125), kipler için *şekil ve zaman ekleri, fiil veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekil ve zamana bağlayan eklerdir; bu ekler bir şekil bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi bir kısmında vardır; ifadelerine yer verir.* Hatiboğlu (1972, 63), kip kavramını eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulananın tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi; şeklinde tanımlamaktadır. Kip ve kiplik için benzer ve farklı tanımlar ve terimler görülmekle beraber epistemik ve deontic terimleri rağbet gören terimlerdir. Bilgi ve öğrenmeye dayalı (epistemik) kiplik, bir önermenin doğruluğu veya gerçekliği hakkında konuşurun tutumunu yansıtması durumudur. Yükümlülüğe dayalı (deontik) kiplik ise zorunluluk, izin, emir gibi eyleyicinin sorumlu olduğu davranışları bildirir. Önerme kipliğinin alt

başlıklarından biri olan epistemik kiplik, önermenin gerçeklik değeriyle ilgili yargıları yansıtır. Konuşurun yargıları kesinlik dışılığı içeriyorsa ihtimal kipliği; genelliğe dayalı bir çıkarım söz konusuysa varsayım kipliği söz konusudur. Kesinlik, konuşurun gerçekler dünyası ile atıflar dünyasındaki kodun örtüşmesidir. Çoğu araştırmacılar tarafından bilgi kiplerinden sayılan kesinlik, içerdiği bilgi kodundaki olasılığın yükseklik ve düşüklüğüne göre ölçüme tabi tutulmaktadır. Rubin (2007, 142; 2010, 536) çalışmalarında kesinliği, mutlak kesinlik, yüksek kesinlik, orta dereceli kesinlik, düşük kesinlik ve kesin dışılık olmak üzere beş alt gruba ayırmaktadır. Palmer, kipliği genel sınıflandırmada önerme ve eylem kipliği şeklinde ikiye ayırmıştır. Eylem kipiğinde gönderim merkezi kendidir. Yön ise sözcelem zamanından sonraki bir zamana doğrudur. Önerme kipliğinde gönderim merkezi başkasıdır, yön doğrudan algılanan kanıtın belirtilmesiyle yapılan bir çıkarımı tanımlar. Yapılan çıkarım, kuvvetli bir olasılığı gösterdiği için bilgi kaynağı ile bilgiye konu olan nesne arasındaki uzaklığın yakın değeri aldığı söylenebilir. Palmer'in önerme kipliğinin ikinci alt başlığında yer alan evidensiyellik terimi ise konuşurun önerme hakkında ne tür kanıtlara sahip olduğuyla ilgilidir. Evidensiyellik aktarım ve duyum kipliği olmak üzere ikiye ayrılır. Aktarım kipliğinde konuşur, bilgiye doğrudan sahip olmayıp aktarılan bilgiye göre yorum yapar; bu aktarım da ikinci elden elde edilen bilgi, üçüncü elden elde edilen bilgi ve folklorik bilgi olmak üzere üç kısma ayrılır. Duyum kipliğinde konuşur, kendi duyularını göz önünde bulundurarak yorumda bulunur ve duyumun niteliğine göre görsel olanlar, görsel olmayanlar ve işitsel olanlar şeklinde üçe ayrılır. Eylem kipliğinin alt kategorisi olan deontik kiplik de izin ve zorunluluk bildiren ifadelerle söz verme ve tehdit içerikli ifadeleri içerisinde barındırır. Bu başlık altında değerlendirilen ifadeler eyleyici üzerinde dış otoritenin hâkim olduğu ifadelerdir. Dinamik kiplik de yeterlilik ve gönüllülük olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Bunlarda herhangi bir otoritenin olmadığı, eyleyicinin kendi yeterlilik ve isteklerinin ön planda olduğu ifadelerdir (Palmer 2001, 24-85). Görüldüğü gibi kip ve kiplik meselesi teorik alanda karmaşık olduğu kadar metin ve sözcelemlerde de karışıktır. Bunun için metinlerin bu alanlardan hangisine girdiği konusuna dikkat etmek gerekir.

Kipin dildeki karşılıkları olarak kabul edilebilecek olan kipliklerin işaret ettikleri anlam alanlarına göre yukarıda da değinildiği gibi sınıflandırma denemeleri yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Palmer'ın sınıflandırmasına ilaveten terimler farklı olmakla birlikte önermenin gerçekliğiyle ilgili olan tahmin, çıkarım gibi ifadeleri Jespersen, *istek ögesi taşımayanlar*; yeterlilik emir gibi kipleri ise *istek ögesi taşıyanlar* şeklinde değerlendirmiştir (Kerimoğlu 2011, 121). Yazılan ve söylenen ifadelerin mantıklı olması zorunlu olduğu için bu konu felsefe ve mantığı da yakından ilgilendirmektedir. Genel anlamda mantık, bilginin doğruluğu veya yanlışlığının sorgulanması üzerine kurulur. Dil, beyinsel ve zihinsel bir ürün olduğu ve kiplik konusu da dil bilgisi konusu olduğu için kiplik çalışmalarının temelinde felsefe ve mantık kuralları yer almaktadır. Bu durumda dil bilgisi konusuna giren kiplik içerikli yapılar Aristo ve Yunan felsefesine uzandığını Hirik (2017, 724) çalışmasında belirtmektedir.

Kiplik kavramı, sosyal bilimlerin özellikle felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji, dil bilimi ve diğer alanlarını da barındırmakta ve ilgilendirmektedir. Deniz Yılmaz (2014, 136) mantık biliminde yargının, iki bileşenden mantıksal özne ve mantıksal yüklemden oluşan düşünce biçimi olduğunu ifade etmektedir. Kerimoğlu da (2011, 9-30) kipliği *ilk olarak felsefecilerin, mantığın bir alt dalı* olarak değerlendirdiklerini yazmaktadır. Dil bilimi kiplik konusunu incelerken mantıksal yaklaşım, tipolojik yaklaşım, semantik ve pragmatik yaklaşım metotları da kullanılmaktadır. Mantıksal yaklaşımda metin üreticisinin bilgi ve istekleriyle dünya gerçekleri arasında ölçü sağlama esas alınır. Tipolojik yaklaşım ile tüm dünya dilleri için bir kiplik sınıflandırması yapılması amaçlanmaktadır. Semantik ve pragmatik yaklaşımda ise kipliğe bağlı birimler bağlama dayanarak sadece ek, kök, kelime, kelime grubu, cümle ve bunların dizilişi değil; bunlara ait daha üst birimler de anlamlandırmada işin içerisine dâhil edilmektedir. Bunda mantığın bir konusu olan önermelerin olması etkindir. Önermelere -özellikle gelecekle ilgili önermelere- herhangi bir delilin olmaması durumunda doğru, kesin ve gerçek olarak hüküm verilmesi bilimsel ölçütlere göre mümkün değildir. Bu yüzden genel anlamda dil bilimciler bilgi ve yükümlülük kipliği olmak üzere iki tür kipliğin varlığından söz etmekle birlikte bunları da kendi alt grupları içerisinde sınıflandırmaktadırlar. Bazı araştırmacılar, bilgi kipliği yerine önerme kipliği, yükümlülük kipliği yerine de eylem kipliği terimlerini kullanmaktadırlar. Yapılan araştırmalar, kip ve kipliğin zaman ve kişinin psikolojik durumundan bağımsız olmadığını göstermiştir. Dış dünyada gerçekleşen olaylar, değişim ve gelişmeler yoluyla algılanabilen gerçek zaman, bireyin iç dünyasını da etkilemektedir. Bireylerin olay ve durumlar karşısındaki tutum ve davranışları farklı olabilmekte, ruh hâli değişkenlik (Kara, 2016, 110) gösterebilmektedir. Aksan (2009, 190), kipi, konuşan ya da yazan kişinin eylemle ilgili öznel davranışını, amacını, yorumunu ortaya koyan bir dil bilimsel ulam olarak tanımlarken Uzun (2004, 150), konuşucunun önermeye kattığı tutumu sunan kategori şeklinde ifade etmektedir. Korkmaz (2009, 569) da kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi şeklinde tanımlamaktadır. Delice (2012, 5), kipi *fiil cümlelerinde yüklem olan sözcük veya sözcük öbeklerinin zaman, şekil, sürerlilik, bitmişlik, pişmanlık, gerçekleşmemişlik, planlama, küçümseme ve rivayet etme gibi değişik anlamları belli bir kişi düzlemine yaslayarak aktarmak için oluşturulmuş kalıp yapılar* şeklinde tanımlamaktadır. Dilaçar (1971, 106), psikoşimik yönü baskın olan dil içerisinde değerlendirilen kipi, fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik şartlar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam diye açıklamaktadır. Yaylagül Üstünel (2020, 167), kiplikler için edimsel noktayı veya konuşucu niyetlerini; ifade edilen önermenin inandırıcılığına, zorunluluğuna, istenmesine veya gerçekliğine bağlılığını gösterir, ifadelerini kullanır. Bu durum, onu kuralcı dil bilimsel ulamdan uzaklaştırıp dil bilimi mantığına yakınlaştırmaktadır. Kip, dil bilimsel işaretleyici olarak sınırlı ve belirli iken

kiplik, kip kadar belirli ve sınırlı değildir. Bunların netliğe kavuşması için bağlama bağlı söylemlerle desteklenmesi gerekmektedir. Anlamda oluşan belirsizlik veya çok anlamlılığın giderilmesi, -sözlü iletişimde gerçekleşen diyalogda dinleyicinin konuşura soru sormasıyla- daha kolay iken yazılı metinlerde sadece bağlama dayalı olduğu için daha zordur. Aslan Demir (2008, 17), kipliği doğa olaylarıyla ilişkilendirerek *en temel hâliyle doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümü* şeklinde açıklamaktadır. Aslan Demir (2016) çalışmasında görünüş kategorisine değinirken kipi zamanla ilgisi olan ancak zamanla açıklanamayan gramatik olguların fark edilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Palmer (2001) eserinde kipliği önce önerme ve tasarlama olmak üzere iki temel grupta sınıflandırmıştır. Eylem ve durumun doğru veya gerçek olarak belirtildiği önermelerle ilgili olan önerme kipliği, kendi içinde bilgi ve kanıtsallık olarak ayrılmıştır. Olayı gerçekleşmemiş olarak değil sadece olası olarak değerlendiren tasarlama kipliği ise gereklilik, devimsel ve emir kipliklerini içerir. Gereklilik kipini de zorunluluk, olasılık, izin, üstlenme, değişme ve öznellik olarak ayırır. Yeterlilik ve istek kipliklerini ise devinim kipliği içerisinde anar. Üzüm (2019, 108), epistemik kiplik konusuna değinirken bu kipliği Frawley'e dayanarak olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, sorumluluk yüklenme, tahmin, alıntılama, şüphe, kanıt ve kesinlik şeklinde sıralamıştır.

Ergönenç Akbaba (2017, 52), Karabağ (2000, 275)'dan aktarmayla kiplik kavramının dillerde farklı şekillerde kendini gösterdiğini, fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu, nasıl düşünüldüğünü, duygu ve düşünceleri, arzu, istek ve niyetleri anlatmaya yarayan bir kategori olduğunu belirtmektedir. Kerimoğlu (2011, 136), kiplik içinde ele alınan başlıca ifade alanlarını *1. Yeterlilik 2. Olanak 3. Zorunluluk 4. Gereklilik 5. İzin 6. Emir 7. İstek 8. Niyet/gönüllülük 9. Olasılık 10. Çıkarım 11. Varsayım* şeklinde sınıflandırarak bazı incelemelerde gelecek, olumsuzluk, soru, şart, korku, yasaklama, öneri gibi ifadelerin de kiplik içinde değerlendirildiğini yazmaktadır. Corcu Gül (2008), gereklilik/zorunluluk, kip/kiplik kodlayıcıları arasındaki farklılık ve belirginliği ortaya koymak ve net bir çizgi çizmek kolay olmamakla birlikte güçlü yaptırımları olan düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı alanlar zorunluluk; daha az yaptırım gücü olan ideal merkezli, kişisel istek/görüş olağan merkezli kipsel alanlar ise gereklilik kodlayıcısı olarak ele alınabilir görüşündedir. Genel değerlendirmede yükümlülük kipleri arasında yer alan gereklilik/zorunluluk kipliği günümüz Türkçesinde -mAll şeklinin yanında “gerek, zorunda, zorunlu, mecbur, lâzım, şart” gibi kelimelerle de karşılanmaktadır. Türkçe, biçim birimsel gereklilik kiplerini kullandığı gibi sözlüksel birimleri de kullanmaktadır. Dilde tek başına kullanılabilen, başka bir ögeye ihtiyaç duymayan, sözlüklerde madde başı olarak tanımlanabilen kök ve gövdeler bağımsız; ekler ise bağımlı biçim birimlerdir. Bağımsız biçim birimler de anlamlarına göre sözlüksel ve dil bilgisel olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlüksel biçim birimler anlam taşıyan içerik sözcüklerini; dil bilgisel biçim birimler ise kendi başlarına anlamları olmayan ama sözlüksel biçim birimler arasındaki ilişkileri sağlayan şekilleri içerir (Çolak 2020, 32).

Bu yüzden dillerde dilin dil bilimsel alanının yanında anlam bilimi alanıyla da ilgili olan kip ve kiplik konusunun pek çok işaretleyicisi bulunabilir. Gramer bir çeşit sınıflandırmadır ve eldeki ölçüye göre farklı sınıflandırmaların yapılması doğaldır (Kerimoğlu, 2008, 141). Bilim ve bilim dalları bu sınıflandırma neticesinde ortaya çıkarlar. Başka bir ifadeyle bilim bir sınıflandırmadır.

Gereklilik kipi; tasarlanan, arzu edilen veya istenen hareketin yapılması gerektiğini gösterir ve gereklilik ifade eden yapılar çok anlamlığa sahiptir. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli çalışmasıyla Gülsevin (2007, 79) bu döneme ait eserlerde tasarlama kiplerine ait bir ekin hem emir hem istek hem de gereklilik anlamı içerebileceğini, -sA gerek yapısının gereklilikten çok gelecek zaman bildirdiğini ifade etmektedir. Seçkin (2014, 10), kiplik ifadelerinin; anlam biliminin yoruma açık, çoğunlukla bağlama dayalı ve kapsama alanı geniş olan parçaları olduğu üzerinde durmaktadır. Narrog (2005, 678-679), kiplik tanımına olanaklık-zorunluluk ve istek ayırımına ek olarak öznellik-nesnellik, olgusallık-olgusuzluk, gerçeklik-gerçek dışılık terimlerini literatüre kazandırmakla birlikte kiplik gibi anlamsal kategorilerin tek bir doğru tanımının zor olduğunu ve sınırlandırılmasındaki zorluklara rağmen daha çok kullanılan ölçütün konuşur tutumu olduğunu belirtir. Bulak (2017, 338), Türk dilinin tarihî süreçleri değerlendirildiğinde, bildirme ve tasarlama kipleri içerisinde uzun süre kişi unsuruna bağlanmadan kullanıldığı için kip hüviyetini en geç gereklilik kipi elde etmiştir, görüşünü savunur. Palmer (2001, 24), eserinde bilgi kipliği konusuna değinirken konuşurun tutumu hakkında Narrog ile örtüşür ve bilgi kipliğini kesinlik derecesini ölçüt olarak şüphe, çıkarım ve tahmin olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirir. Belirtilen bu alt başlıkları sırasıyla konuşurun eksik bilgiyle dile getirdiği ifadeler şüphe kipliğini, verilere dayalı ifadeler çıkarım kipliğini, olağan durumlardan yola çıkarak geleceğe dönük tasarımları oluşturan ifadeler tahmin kipliğini meydana getirir. Koraş (2006, 132), Eski Türkçeden farklı etmenlerle iki kola ayrılan batı ve doğu *Türkçelerinin yazı dillerinde müştereklerin* devam etmesi doğaldır. Gerekliliğin çekimi bugünkü kadar net olmasa da “kerek” kelimesi yardımıyla gerçekleşmekteydi (Gabain 1988, 56-83). Korkmaz (2007, 39), Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde müstakil bir gereklilik eki bulunmadığını, bu eksikliği karşılamak için kergek/kerek/gerek kelimelerinden yararlandığını, ayrıca -mAk gerek, -sA gerek, -mİş gerek, gerek -A, -gU gerek işaretleyicilerinin kullanıldığını belirtmektedir. Doğal olarak gereklilik işaretleyicisi doğu ve batı Türkçelerinde farklı işaretleyicilerle dil bilgisindeki yerlerini almışlardır. Türkçedeki bu şekilsel yapıların gelişimine bakıldığında emir, istek, şart, gereklilik ve diğer zaman eklerinin çoğunun iç içe oldukları görülecektir. Dolayısıyla ekler arasındaki anlam dışında şekilsel ortaklık da kurulabilir. Özönder Barutcu (1999, 62), tasarlama kiplerinde hareketin silik bir şekilde şimdiki veya gelecek zaman ifadesi barındırdığını belirtmektedir. Kaşkay Türkçesinde -(y) AsI ekinin gereklilik kipliğinin (Doğan 2021, 26) görevinde kullanıldığı görülmektedir. Eckmann (1996, 104), Çağatay Türkçesinde gelecek zaman eki olan -gAy ekinin ayrıca gereklilik ve istek kiplerini de karşıladığını belirtmektedir. Dönemler arasındaki bu geçiş ve dil

birlikleri farklılıkları, gramer özellikleri bakımından fikir vermekle birlikte toplumsal ve idarî otorite ile birlikte yazı dili (Yıldız, 2020, 17) konusunda bilgi vermek bakımından da önem arz etmektedir. Gereklilik kipini alan fiiller, ifadeye bir hareket veya davranışın yapılması gerektiği anlamını katarlar. Standart Türkiye Türkçesinde bu anlam, çoğunlukla -mAll ekiyle karşılanmaktadır. Bilgegil (1984, 270)'e göre bu ek, Osmanlı Türkçesinin son devresinde bir sıfat fiil eki olarak ortaya çıkmış; Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlanmış, fakat ekin son ünlüsü düz ünlülü değil; yuvarlak ünlülü -mAlU şeklinde kullanılmıştır. Başdaş (2015, 8), -mAll yapısına tarihî metinlerde XV. yüzyıla kadar rastlanmadığını, bu yüzyıldan itibaren Oğuz sahasına ait metinlerde görüldüğünü belirtmektedir. Güzel (2014, 10), -mAllA eki ile gereklilik çekiminin ve gereklilik ifade eden cümlelerin olumsuzunu yapmada kullanıldığını, benzer kullanımların diğer bazı Türk yazı dillerinde (Çuv. –malla mar, Türkm. –mAll del, Az. –mAll deyil) tanıkladığını yazmaktadır. Oğuz grubu Türk yazı dillerinde kullanılan bu yapılar ile Çuvaş Türkçesindeki benzerlik ise üzerinde ayrıca durulması gereken hususlardan biridir. Doğan'ın (2022, 25) tespitiyle Güney Azerbaycan Türkçesinde bağlama göre fiil+mAk ol- yapısı da gereklilik kipi ifade edebilmektedir. Gagavuz Türkçesinde fiilden önce şahıs zamirinin daha sonra fiile -mAll ekinin getirilmesi ve istek çekiminin önüne lâzım kelimesinin eklenmesiyle elde edilir, bazen bu kelimeden önce şahıs zamiri gelebilmektedir (Özkan 1996, 158). Alkaya (2011, 155), çalışmasında Sibiryâ Tatar Türkçesinde -gAll ekinin Eski Türkçedeki işlevlerini devam ettirerek isim-fiil, zarf-fiil ve gereklilik fonksiyonlarında yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir. Kelime ve eklerdeki bu değişimi Özyaşamış Şakar (2015, 1803) dilin herhangi bir döneminde yaygın olarak kullanılan pek çok kelimenin günümüzde unutulduğunu, günümüzde kullanılan birçok kelimenin de o dönemde yer almadığını; bu durumun ekler için de geçerli olduğunu belirtmektedir.

Anlam derinliği bakımından cümledeki düşünce ve yargılara bakıldığında, haber kiplerinde bile zımmen tasarlama kiplerinin de mevcudiyetinin olduğu görülecektir. Bacanlı'nın (2008, 3) da ifade ettiği gibi bir zaman işaretleyicisinin aynı anda hem görünüş hem zamansal atıf hem de kip veya kanıtsallık nüanslarını iletmesi mümkündür.

Birleşik yapıda olan veya birleşik yapılu olduğu düşünülen ve zaman içinde çeşitli şekillerde ve fonksiyonlarda farklılaşarak tanınmaz hâle gelen biçim birimleri/ekleri ayırtırmak, onları ayrı ekler hâlinde tanımlamak bazen güçlükler doğurmakla birlikte ekin kullanıldığı dönem, çevre ve zamanda daha önceki zamanlara ait başka metinlerde birleşige ait ekler için örnekler veya açıklamalar birleşik ekler hakkında ipuçları sunabilmektedir (Ağca 2010, 232). Bu eklerden biri de yukarıda değinildiği üzere -mAll ekidir. Baskakov (1988, 324-368), -mAll gereklilik kipinin –mA ekiyle +II/+III sahiplik ekinin birleşmesinden oluştuğu kanaatindedir. Benzin g (1942, 466-467), ekin ikinci unsurunu –IAyU yapısına dayandırmaktadır. Bu yapıda –IA isimden fiil yapan ek, –yU ise zarf-fiil ekidir. Ramstedt (1957) ise, -mAll yapısının –m fiilden isim –A sıfat yapım eki

ve +II/+IİK sahiplik eklerinden oluştuğunu belirtmektedir. Diller kendilerine özgü çeşitli iç ve dış sebepler dolayısıyla gelişir, farklılaşır, bazı şekiller kaybolurken bazı yeni şekiller ortaya çıkar ve değişikliklere uğrarlar. Toplumsal ve bireysel ihtiyaçların artmasıyla dilde de birçok ihtiyacın ortaya çıkması zorunlu hâle gelmektedir. İhtiyaçların bir kısmına çözüm bulunurken bir kısmı sorun olarak kalmıştır. Dil bilimi açısından bu sorunların temelinde iletişimin yoğunluk kazanmasıyla biçim ve işlev arasındaki karmaşık ilişkiler yatmaktadır. Dillerde dil bilgisel bir biçimin işlev ile bire bir örtüşmesi mümkün olmamakla birlikte bir biçim, birden fazla işlev taşıyabileceği gibi bir işlev de birden fazla şekille ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle dil bilgisel bir kiplik biçiminin temel kiplik gücü metinde değişik anlamlara gelebilir. Bu işlevin Türkçenin eski dönemlerinde de gözlemlendiğini belirten Özdemir (2015, 121), Eski Türkçe dönemi, bazı biçim birimlerin kendi temel işlevleri dışında başka işlevlerde kullanılmaları bakımından önemli bir zenginlik ortaya koymaktadır; görüşüne yer vermektedir. Evrensel ihtiyaçlar çoğaldıkça bunları dile getiren dil unsurlarına da ihtiyaç duyulmakta ve bu ihtiyaç neticesinde dilde yeni dil bilgisel biçim birimler ve sözlük bilgisel biçimler kaçınılmaz hâl alır. Araştırmamızın konusu içerisinde yer alan dil bilgisel biçim birimler -A gerek/gerek (ki)...-A, -mAk gerek, -sA gerek ve -mAll yapılarıdır.

Biçim Birimsel Gereklilik Kipleri

1. -A gerek, gerek (ki)...-A

Zülfüññ zulmı-y-ıla yihma gönül mülkini kim

Şeh gerek 'adl-ile ma'mûr ide vîrâneleri

Akdoğan (Ahmedî Dîvânı,616)

(Saçının zulmüyle (karanlığı, siyahlığıyla) gönül mülkünü yıkma (karartma), padişah adaletle yıkık mekânları onarmalıdır).

Şair, soyut kavramları somutlaştırarak dilin unsurlarından biri olan anlaşılabilirlik ilkesini devreye sokmuş ve sultanların özelliklerinden biri olan onarma özelliğini sultana hatırlatmıştır. Dolayısıyla yöneticilerin yıkmaktan çok onarıcı olmalarının zorunlu olduğu belirtilmektedir.

Gerek ki sini sevene senden vefâ ola

Bîmâr olursa derdine vasluñ şifâ ola

Akdoğan (Ahmedî Dîvânı,229)

(Seni sevene senden vefa olmalıdır, hasta olursa kavuşman derdine ilaç olmalıdır).

Aşk hastalığı bedensel bir hastalık değil, kolay çaresi olmayan çok farklı bir hastalıktır; bu hastalığa çare de ilaçlar vasıtasıyla değil, farklı ilaçların devreye girmesiyle mümkündür. Somut olan bedensel hastalıklar, soyut olan aşk hastalığıyla özdeşleştirilerek somutlaştırılmak ve akla yatkın hâle getirilmek istenmektedir. "Gerek"

kelimesi ilk mısraın başında kullanılarak redif olarak kullanılan ve her iki mısraın sonunda kullanılan “ola” kelimesine bağlanmaktadır.

Gerek ki tevbe suy1-y-ıla agzuñı yuyasın

Diler-iseñ ki olasın lâyı1-1 şarâb-1 tahûr

Akdoğan (Ahmedî Dîvânı,67)

(Tertemiz içeceğe layık olmak istersen ağzını tövbe suyuyla yıkamalısın).

İstek kipi görevinde olan-(y)A, şahıs eklerinden II. teklik (muhatap) şahıs ekini alarak çekim alanına girmiştir. Bir hayal dünyası gibi görünen divan edebiyatı, doğal olayları kullanarak bu soyutluğu gidermektedir. Bu anlatımda da “cennet ve helal olan içecek”in elde edilmesi, ağzın tövbe suyuyla yıkanması şartına bağlanmıştır. Bu içeceğin ele geçmesi için ağız tövbe suyuyla yıkanmalıdır.

Ol demde kim muhibbine dil-ber nidâ kıla

‘Âşık gerek ki cân u cihânı fidâ kıla

Özyıldırım (Hamdullah Hamdî Dîvânı, 7)

(Sevgili âşığına seslendiği anda, âşık canını ve cihanı feda edebilmelidir).

Metinde kullanılan biçim birim ve anlam birimler dilin yeterlilik ve yükümlük olanaklarını birlikte vermiştir. Âşığın vasfı dile getirilirken -A gerek yapısına yükümlülüğe güç getirebilme yetisi kazandırılmıştır.

‘Ârif gerek eser kıla âsâr-1 nev-bahâr

‘Âşık gerek ki anlaya bülbül nidâsını

Özyıldırım (Hamdullah Hamdî Dîvânı, 75)

(Ârif kişi, ilkbahar eserleri gibi eserler ortaya koymalı; âşık da bülbülün nidasını anlamalıdır).

Beytin her iki mısraında da gereklilik işaretleyicileri mevcuttur. Şekilsel açıdan ikinci mısra -A gerek yapısının arasına vurgu için “ki” bağlacı girmiştir. İki ifade arasındaki bilgi netliği benzetme yoluyla ilişkilendirilmiştir. Lyons’un (1977, 797) belirttiği gibi, ifade ne kadar güçlü kanıtlara dayanıyorsa o kadar nesnel, zayıf bir kanıt dayanıyorsa öznelidir. Beyitte şair, ifadesini bir görsel kanıt olan ilkbahar eserlerine dayandırarak nesnelleştirmeye çalışmıştır.

‘Akla uyan çâre bulmaz Leylîye vaşl olmağa

Bunda Mecnûnluğ gerek ‘âkı1 ne tedbir eyleye

Kazan Nas (Celîlî Divanı, 247)

(Akla uyan, sevgilisine kavuşmaya çare bulmaz; bunda delilik olduğu için akıl ne yapabilir?)

“gerek...eyleye” yapısı, “ne tedbir” yapısıyla cümleye muktedirlik ifadesi katmıştır. Derin anlam yapısıyla cümlenin devamı getirilmek istendiğinde güç yetirememek anlamı çıkmaktadır.

Bu ahd-i zevk u şâdînin gerek kadrin bile âdem

Ki diller her zamân olmaktadır bir şevk ile hurrem

Macit (Nedîm Divanı, 201)

(İnsan, zamanın zevk ve mutluluğunun değerini bilmeli; gönüller her zaman bir şevk ile mutlu olmaktadır).

Beyit üzerinde düşünüldüğünde şair, “gönüller, bir şevk ile her zaman mutlu oldukları için, insanoğlu, zamanın zevk ve mutluluğunun değerini bilmeli(ler); anlamını da da göz önünde bulundurmuştur. “ki” cümle başı edatı, böyle bir anlamın çıkarılması için okuyucuya bu ihtimali de vermektedir.

yoluña varlığı koyup gerek ki sohbet idem

muhib ki ire habîbine ne hicâb gerek

Ergin (Kadı Burhaneddin Dîvânı 492/5)

(Yoluna varlığı terk edip sohbet etmek zorundayım; seven, sevdiğine utandığını göstermesi mi gerekir?)

Divan edebiyatı aşk kanununda sevenin sevgiliye kavuşması için çoğu şey mubahtır. Sosyal normlardan biri de utanma duygusudur, fakat bu normu şair sevgiliye kavuşmak için çiğnemek zorundadır. Burada önemli dil bilgisel hususlardan biri de şiir dili açısından kelimelerin, anlam bozulmamak şartıyla şiirde farklı yerlerde yer alabilmesi durumudur. İlk mısradaki çeşitli sebeplerden dolayı ...-up gerek yapısı yan yana gelmiş durumdadır; fakat bu yan yana geliş bir gereklilik biçim birimini oluşturmamaktadır.

gölgen cihâna çetr-i hümâyûn olup gerek

halk üzre sâyebân ide perr-i hümâsını

Özmen (Ahmed-i Dâî Dîvânı 10-4/18)

(Gölgen evrene büyük bir çadır olup halk üzerine büyük kanatlarıyla gölgelik olmak zorundadır).

Soyut kelimeler dünyası üzerine kurulu olan divan edebiyatı, mazmunlar vasıtasıyla somut hâle gelmektedir. Mazmunlar, dilin özelliklerinden biri olan ifadenin somutlaştırılması ve akla yatkın duruma getirilmesine yardımcı olmaktadır. Adaletli bir devlet yöneticisinin tasviri yapılan metinde devlet yöneticisi, adalet ve şefkat kanatlarını

halkın üzerinde bulundurarak onların üstünde sürekli yardım ellerini bulundurmamak zorundadırlar. Bir önceki metinde geçen -up gerek yapısı bu metin için de geçerlidir.

2. -mA(K)gerek

Bu ekten sonra iyelik ekinin kullanımı normal şartlar altında kullanılması beklenmemektedir. Bu işaretleyicinin iyelik eki alabilmesi için -K(H) ses biriminin düşmesi veya bu ses biriminin düşmemesi durumunda ise şahıs eklerinin “gerek” sözlük biriminden sonra gelmesi gerekmektedir.

Ümid-i merhabâ eylersen ol şemşîr -i müjgândan
Sen ey ‘âşık elüñ yumak gereksin çeşme-i cândan

Saraç (Emrî Dîvânı,211)

(Sen ey âşık, o kirpikleri kılıca benzeyen sevgiliden merhaba deme ümidini taşıyorsan; can çeşmesinden elini yıkamak zorundasın).

Dil bilgisel açıdan -mAk ekinden sonra şahıs eki getirilemediği için şahıs eki “gerek-” kelimesinden sonra kullanılmıştır. Buradaki yapıda zorunluluktaki kadar kuvvetli bir yaptırım, cezai bir müeyyide söz konusu değil, şartın gerçekleşmemesi durumunda bir mahrumiyet; istedik bir eylemin elde edilmesi için bir ön koşulun varlığı söz konusudur.

Hâr-ı müjgândan hezârân pâre olursa yürek
Gonca-veş éy ‘âşık-ı şeydâ dilüñ tutmak gerek

Kaçalin (Ahi Dîvânı,30)

(Ey Mecnun gibi seven (âşık-ı şeydâ); yürek, dikene benzeyen kirpiklerinden gonca gibi binlerce parçaya bölünse de ses çıkarmamalıdır).

Gerçekleşmesi mümkün olmayan bir mübalağalı benzetme örneği söz konusudur. Mecnun (Kays) dışındaki bir âşığın Mecnun olamaması gibi, yüreğin bir gonca gibi paramparça olması durumunda da bireyin herhangi bir ses çıkarmaması mümkün değildir.

Dir-idi kim bütleri yahmah gerek

Kanda kim var deyr anı yihmah gerek

Akdoğan (Ahmedî Dîvânı,639)

(Putlar yakılmalı ve nerede bir kilise varsa o kilise yıkılmalı derdi).

Ki/kim’li birleşik cümleli bir yapı “dir-idi” ifadesiyle aktarmalı bir cümle ve bu ifadeyle geçmişte yapılan ve süreklilik arz eden bir durum söz konusudur. Putların yakılması ve kiliselerin yıkılması gerektiği durumuysa dinî bir zorunluluktur.

‘Âdeti komak gerek tapan Haka

Hak-perest olmaz olan ‘âdet-perest

Tavukçu (Dede Ömer Rûşenî,239)

(Allah'a tapan kişinin âdeti terk etmesi zorunluluktur, Allah'a tapan kişi âdet perest olamaz).

Buradaki zorunluluk içten gelen dinî bir zorunluluktur. Coates (1983)'in de belirttiği gibi dilde zorunluluk, bir iş, oluş, kılışı zorunlu hâle getiren yaptırımın gücüne bağlı olarak dereceli bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Nitekim buradaki zorunluluk da isteğe dayalı zorunluluk şeklinde belirmektedir. Yukarıda da zorunluluğun olağan, düzenleyici, inanca, isteğe ya da önermelerin yorumuna dayalı kipsel zorunluluk biçimlerine değinilmişti.

Her ki 'âşık olsa zâr u haste-hâl olmak gerek

kan yaşından rûy-ı zerdi her dem âl olmak gerek

Zülfe (Hecrî Dîvânı, 135)

(Âşık olan kişi, perişan ve yaralı hâlde olmak zorundadır; kanlı akan gözyaşından dolayı sararmış yüzü her an kırmızı olmak zorundadır).

Âşıklık alametleri sıralanan beyitte görsel verilerden yola çıkılarak bilgi kanıtlanmaya çalışılmış ve bu durum ve tasvirlerin âşık olan bir kişide zorunluluk ifade ettiği belirtilmiştir.

Göreyin çarhuñ bozulup yerle bir ol ey felek

Kişi öz perverdesini böyle mi itmek gerek

Durmuş, Canım (Şevkî Divanı,62)

(Ey felek, çarkının bozulup yerle bir olduğunu göreyim; kişinin kendisini besleyenini böyle mi yapması gerekir?)

Dünyadan bezgin bir insanın ruh hâlini açıklayan bu beyitte ayrıca iyiliğe karşılığın kötülük olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu beyitte de olumlu soru şekli kullanılarak aslında olumsuz bir cümle oluşturulmak istenmiş, fakat arzulanan bu olumsuzlukta ise anlamca bir olumluluk söz konusudur: (İnsanın kendisini besleyene bu şekilde davranmaması gerektiği belirtilmektedir). Cümledeki kanıtsallık, "böyle" kelimesiyle görselleştirilerek güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Ey dil ümîd-i vaslı ko bâtl hayâl imiş

Çekmek gerek firakı budur muktezâ-yı dost

Gürgrndereli (Ziyâ'î Divanı, 59)

(Ey gönül, kavuşma ümidini terk et, boş bir hayal imiş; dostluğun gereği ayrılığın acısını çekmek gerekir).

Eskilerin anlatımı ile kavuşma ümidi, bu dünyada mümkün olmayan bir ümittir. Bunun sevgiliye kavuşmak zor bir durum olduğu için eskiler “ya sefer ya tahammül” prensibini benimsemişlerdir. Bu prensip gereğince ayrılık, aşk; seven, sevilen ve dost için katlanması zorunlu olan bir durumdur.

3. -sA gerek

Bu ekle kurulan yapılar, -sA ekinden sonra şahıs ekleri almaya elverişlidir.

Şimdilik bir nebzecek tasvîr-i hâl etsek gerek

Hayli demdir böyle bir fırsat ganîmet bekleriz

Canım-İsen (Hamâmîzâde, 43)

(Şimdilik birazcık durum değerlendirmesi yapmalıyız, epey zamandır böyle bir fırsatı ganîmet olarak beklemekteyiz).

“Şimdilik” ifadesini, “hayli demdir” ifadesiyle birlikte değerlendirmek gerekir; çünkü uzun zamandan beri beklenen bu ganîmet şu anda ele geçmiş durumda ve ele geçen bu fırsatın iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla beklenen bu fırsatın ganîmeti ne toplumsal ne hukukî ne de ilahî bir zorunluluğu içermekte; yapılması gereken bu eylem, bireysel, içten gelen bir gerekliliktir.

Sâkî toldur kadehi iç içelüm n’olsa gerek

Koma yarını bu gün hûş geçelüm n’olsa gerek

Varalum meygedede hâlis ü muhlis olalum

Sohbet-i ehl-i riyâdan kaçalum n’olsa gerek

Vakt ola rahm éde dil-ber düşelüm ayağına

Yüz sürüp yalvaralum baş açalum n’olsa gerek

Kaçalin (Ahi Dîvânı,29)

Divan şairi, anlatımını güçlendirmek, genellemek, katmanlaştırmak, zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için, ses bilimden biçim bilime, biçim bilimden anlam bilime her türlü dilsel işaretleyiciyi, ögeyi kullanmaktadır. Beyitlerde geçen “n’olsa gerek” redifli şiirde bu dil işaretleyicileri hem “ihtimal” anlamında, hem “gelecek zaman” görevinde hem de “ne olursa olsun”, “bu iş bunu gerektirir”, “gerekirse, gerektiğinde” anlamında kullanılması bu durumu açıklar mahiyettedir.

Medh iden memdûhı key bilse gerek

Pes aña lâyük senâ kılssa gerek

Akdoğan (Ahmedî Dîvânı,632)

(Öven kişi, öveceği kişiyi iyi tanıdıktan sonra ona uygun övgüde bulunmalıdır).

Eylemlerin gerçekleşme sırası belirtilmekle birlikte bir düstur verilmek istenmektedir. Öncelikle övenin övdüğü kişiyi iyi tanınması daha sonraysa ona layık övgüde bulunması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Öncelik sonralık sıralaması “pes” kelimesiyle gerçekleştirilmiştir. Tanınmak gerektiği ifadesi de ayrıca “key” zarfıyla pekiştirilmiştir.

Hânümânı terk edüp abdâl-ı ‘aşk olsam gerek

Pây-ı dildâra düşüp pâ-mâl-i ‘aşk olsam gerek

Başpınar (Beyânî, 326)

(Evi barkı terk edip aşk dervişi olmalıyım, sevgilinin ayağına kapanıp aşkın ayağının altında ezilmeliyim).

Dil bilimcilerin zorunluluğun ve gerekliliğin kategorilerini oluştururlarken yelpaze oluşturdukları bir gerçektir. Zorunluluğu güçlü zorunluluk ve zayıf zorunluluk diye adlandıranların yanında zorunluluğu zorunluluk ve gereklilik diye adlandıranlar da mevcuttur. Beyitteki anlam bağlam açısından değerlendirildiğinde buradaki zorunluluğun güçlü bir zorunluluk olmadığı bir “tasarı” olduğu görülecektir. Yapının “-Up gidesi gelmek; arzulamak” olduğu ortaya çıkmaktadır.

Katl itmege beni nice ‘ahd ü yemîni var

Gördükde baş egüp hemân öldür disem gerek

Kaplan (Fevzî Dîvânı, 138-139)

(Beni öldürmek için birçok sözü ve yemini var, gördüğünde baş eğip hemen öldür diyelim var).

Metin dikkatli bir şekilde incelendiğinde -sAm gerek yapısının doğrudan bir yükümlülük, zorunluluk ve gereklilik içermediği dolaylı bir şekilde şekil bilimsel olarak bu işaretleyiciyi aldığı “birçok yerde öldürmeye niyetlendiği ve bunun sonucunda söylenenlerden bıkkınlık gelmesi ile kafasının sevgili tarafından kesilmesine razı olduğu” görülmektedir. Beyitte -AsI işaretleyicisinin anlam alanı ağır basmaktadır. Şçerbak (2016, 66-67), çalışmasında Türkçede -A hareket adı ile +sI üçüncü teklik iyelik ekinin birleşmesinden oluşan -AsI ekinin gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu ve aynı zamanda gereklilik ve istek kipi görevlerini üstlendiğini belirtmektedir. Fakat bu kullanımıyla fazla Türkiye Türkçesinde işlevselleşmemiştir.

Neler itsem gerek seyr it Şeref’le bir olup ferdâ

Hemân bu beyti bir dâna benimçün söylemiş gûyâ

Dü-destimle girîbânîñ tutup rûz-ı kıyâmetde

Derim yâ Rabbî ihkâk eyle hakkım var bu âfetde

Arslan (Leylâ Hanım Dîvânı, 191)

(Yarın Şeref'le bir olup ne yapacağımı seyret, o anda sanki bu beyti bir bilge benim için söylemiş; kıyamet gününde iki elimle yakanı tutup ey Allah'ım, bu afette hakkım var, hakkımı isterim derim).

Metinde anlamın “ferda” kelimesiyle -sAm gerek yapısının geleceğe işaret ettiği görülmektedir. “Söylemiş” ifadesindeki bilgiselliğin “güya” kelimesiyle ihtimale döndüğü ve “benim için” kelime grubundaki tahsisi hafiflettiği görülmektedir.

Âmâde ol ey dil ki neler olsa gerekdir

İş müşkil olur zülf ile dîde yarışınca

Aydın (Hanyalı Nuri G 482/4)

(Ey gönül, saç ile göz yarışınca iş zorlaşır; nelerin olabileceğine hazır ol)

Hazır ol, ifadesiyle gelecekte olay/olayların vuku bulacağı belirtilmektedir; fakat bu vuku bulma eylemi gerçekleşebilir de gerçekleşmeyebilir de. Bunun için bir ihtimal söz konusudur. Nelerin olacağı konusu ise saç ve gözün yarışmasına bağlıdır. Yarışma olayı gerçekleştiği anda iş zorlaşır.

Belâ-yı ‘ışka sen salduñ beni ey dil bu vech ile

‘Aceb n’itseñ gerek bilsem bana bundan dahı artuk

Ersoy (Münîrî Divanı, 298)

(Ey gönül, beni aşk belasıyla sen tanıştırdın; bilsem bundan daha fazla acaba ne yapabilirsin?)

İlk mısradaki görülen geçmiş zamanlı “-dun” biçim biriminin kullanılması ve “bu şekilde” ifadesinin gösterimiyle kanıtı dayalı bir kesinlik söz konusudur. İkinci mısradaki tereddüt bildiren “acep” kelimesiyle korkulu bir beklenti içerisine girilirken “bundan daha fazla” kelime grubu yer alarak o beklenti artık ihtimali düşük bir güç yetme durumuna dönüyor. Başka bir ifadeyle bundan daha büyük bir bela olmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir.

4. -mAll

Türkçe dil bilgisi kitaplarında -mAll biçim birimi daha çok gereklilik/zorunluluk işleviyle bahis konusu edilirken bu biçim biriminin tahmin, çıkarım, istek, emir gibi işlevlerine daha az yer verilmektedir. Aslan (2007, 9), gerekliliğin pragmatik nedenlerle güçlü gereklilik, gereklilik, düşük gereklilik ve istek gibi çeşitli oranlarda derecelendirilebilecek ifadeleri karşılayabildiğini (ve bu konuda Corcu 2003 ve Caotes 1983’in çalışmalarının bulunduğunu) belirtmektedir.

Vasluñuñ ‘îdine kurbân étdüğüñ’çün ‘âlemi

Şol kemân-ebriñ için kurbânlar olmalı saña

Kaçalın (Ahi Divanı, 7)

(Kavuşma bayramına âlemi kurban ettiğin için, şu yaya benzeyen kaşın için kurbanlar olmalı).

Bir sebep sonuç cümlesi söz konusudur. Bu sebep sonuç ilişkisinde beklenenin gerçekleşme olasılığı yüksektir. Çünkü yapılan büyük bir karşılığa (âlemin feda edilmesine) birden fazla karşılık vaat edilmektedir. Her ne kadar sayıca fazla kurban söz konusuysa da sonuçta bir âlem kurban edilmiştir. Metinde geçen yaya benzeyen kaç herhangi bir kaç değil ve bu kaç “şol” işaret sıfatıyla desteklenmektedir.

Bahr-ı tab‘-ı şu‘arâ olmalı ‘ummân gibi

Zîb-i tâc ola sözü lu’lu’ [u] mercân gibi

Aydın (Hanyalı Nûrî, Ta 2/2)

(Şairlerin denize benzeyen yaradılışı, okyanus gibi olmalı; sözü taçtaki değerli taşlar gibi süslü olmalı).

Şairlik kriterleri ve şair psikolojisi göz önünde bulundurularak yapılan değerlendirme sonucunda gerçekleşmiş bir söylemdir. Şairlerin ruh hâli denize benzetilir, ancak ortaya çıkan ürünün ise okyanus gibi olması istenir; ikinci mısradan ise tek düze, basit ve derin anlamlı olmayan şair sözü değersiz görülür, şairin sarf ettiği kelime ve ifadeler taçtaki değerli ve pahalı taşlar gibi süslü olmalıdır. Bu şairlik kriterleri göz önünde bulundurulduğunda şairlerin buna uyması bir zorunluluktur.

İrtikâbım var ise konmalıdır meydâna

Kuru bir şübhe ile câ’iz olur mu ta‘mîm

Kaya (Osman Nevres Divanı, 439)

(Rüşvet alma suçunu işlemişsem bu durumun delilleriyle ortaya konması zorunludur; kuru bir şüpheyeye dayalı bir genelge ile iddia uygun olur mu?)

Beyitte kişi, rüşvet suçuyla suçlanmaktadır. Hukuk literatüründe kuru kuruya kişiye suç isnat edilemez. Konuşur, “var ise” ifadesiyle suçu baştan reddetmektedir. Bunun aksinin olması durumunda ise delilleriyle bu suçun ortaya konulmasının bir hukukî zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.

SONUÇ

Kip ve kipliklerle ilgili referans olarak verilen yaklaşım ve değerlendirmeler incelendiğinde, bu eklerin fonksiyonlarıyla ilgili görüş birliği olmadığı görülmektedir. Bu durum dilin kendisinden kaynaklanan büyümlü bir dünya oluşunun yanında geniş bir hacme sahip dilin sosyal, kültürel ve psiko-şimik boyutunun dar çerçeveye sokulmaya çalışılması; bağlam, konuşucu ve alıcı arasındaki dinamiklerin göz ardı edilmesi gibi sebeplerden kaynaklanıyor olabilir. Kip ve kiplik üzerinde yapılan çalışmaların çok olması ve tam bir netliğe kavuşturulmamış olması, dil bilimcileri onu bazı yönleriyle ortaya koymaya itmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin gereklilik yapısı üzerine dil bilimcilerin ortaya koydukları teoriler göz önünde bulundurularak bu çalışmada bu yönde bir tespit ortaya konulmaya çalışılmıştır. Felsefenin mantık konusuyla yakından ilgisi

olan kipliğe bir önermenin doğruluk değerinin alıcılar dünyasında göreceli geçerlilik oranının sağlanması şeklinde bakılabilir. Algılanan oran, olasılık ve gereklilik dilimlerinde yüzdelik olarak yer edinir. İncelenen metinlerde -sA gerek yapısının bilgisellik, -A gerek ve -mAk gerek yapılarının ise daha çok yükümlülük için kullanıldığı söylenebilir. Metinlerde “-Up gerek” yapıları ifadelere temkinli yaklaşmak gerekir. Çünkü bu yapıdan sonra -A işaretleyicisi veya başka bir işaretleyici gelebilmektedir. Başka bir ifadeyle “-Up gerek” yapısını tek başına gereklilik işaretleyicisi olarak almak çoğu zaman yanlış anlamlandırmalara yol açabilir. Böylece bu yapı, -Up gerek+fiil+istek kipi (-A) veya -Up gerek+fiil+mastar (-mAk) şeklinde kullanılmış olabilir. Örnekler üzerinde yeteri kadar durulduğunda anlamın bir çerçeveye yerleştirilmesi için, belirli bir kiplik okumasına ulaşmada birden fazla yapısal ve anlamsal etmenleri birlikte düşünmek gerekir. Sosyal anlaşmalar sistemi olan dilin içerisinde yer alan gereklilik/zorunluluk içeren yapılar, düzenleyici, inanca dayalı, toplumsal kabul, ideal merkezli, kişisel normlar çerçevesinde etkin bir biçimde kullanılırlar. Dil birliklerinin birden fazla fonksiyon taşıyabileceği, dillerde kipliğin çeşitli bakış açıları ve yöntemlerle -şekil bilimsel, sözcük bilimsel, sözcük birimsel ve ses tonu yazıdaysa noktalama işaretleri gibi- bu fonksiyonlardan birinin ön plana çıkabileceği veya birden fazla fonksiyonun iç içe girerek okuyucuyu daha farklı anlamlar dünyasına çekme isteği olabileceği düşünülmelidir. Bunun için dil işaretleyicilerinin, ifadedeki başka vurgusal etmenlerinin varlığı ve onların bağlam içerisindeki konumu dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla bir kip biçimbiriminin birden fazla anlam ve fonksiyonda kullanılabilir olması durumu göz ardı edilmemelidir. Fakat bütün bunlara rağmen işaretleyicinin taşıdığı özelliklere ve bağlama göre biri öbüründen daha baskın olabilir. Böyle durumlarda bağlam bağımlı çözümlenmeler ve derin anlam analizi üzerinde durulmalıdır. Türk dili ve edebiyatı tarihi metinleri incelendiğinde dil bilimci ve Türkologların tanımladıkları kiplik türlerinin bu dönem metinlerinde kullanıldığı görülecektir. Kipliklerin yanında Türkçenin ayrıca sözlüksel birimleri de kullandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Türk diline önemli katkılar sağlayacak derecede döneme ait çok edebî eser vardır ve araştırmacıya kiplik konusunda malzeme verebilecek genişliktedir. Bu eserler tek tek ele alınıp modern dil bilim çerçevesi içinde her eserin kiplik haritası çıkarıldığı takdirde Türk dilinin kiplik açısından anlam derinliği ortaya konulmuş olacaktır. Bu şekildeki bir araştırmayla gereklilik biçim birimi ve birimleri hakkında derinlemesine bir değerlendirme mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde biçimbirimler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ağca, F. (2010). Eski Türkçe -gA(y)sUg eki ve ekin tarihî Türk dili alanındaki biçimleri üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 231-250.

- Ağca, F. (2016). Tarihsel Türk dili alanlarında morfosentaktik beklenti kipliği: (b)ol(g)a(y) ki(m)...fiil+-(g)A(y)+(ŞhsEkl). *Türkbilig*, 31, 79-95.
- Akar, A. (2010). *Türk dili tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim/anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Engin Yayınları.
- Alkaya E. (2011). -gAll ekinin Sibiryâ Tatar Türkçesindeki kullanımı üzerine. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3) Summer, 155-174.
- Alkayış, M. F. (2012). Türkçenin hâl ekleri ve fiil kiplerinde çok terimlilik sorunu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42) Güz, 276-287.
- Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0>
- Aslan, S. (2007). İstek kipliği, gerçeklik ve gerçekleştirilebilirlik. *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 2007, Konya.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği. semantik-pragmatik bir inceleme*. Grafiker Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi Türkmence örneği*. Grafiker Yayınları.
- Aşçı, U. D. (2016). Bozkır ağzında görülen bazı şekil bilgisi (morfoloji) özelliklerine dair. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)* 40, 177-193.
- Atmaca, E. (2016). *Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine söz varlığı ve anlam olayları*. Palet Yayınları.
- Aydın, A. (2015). *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı, C. I*. Türkiye Âlim Kitapları Yayınları.
- Bacanlı, E. (2008). Türkiye Türkçesinde -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık dışı kullanımlarında atıf. *Bilig Kış* 44, 1-24.
- Banguoğlu, T. (1976). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Baskakov, N. A. (1988). *Kategoriya nakloneniya Sravnitel'no İstoriçeskaya grammatika Tyurskih yazıkov: Morfologiya*. (Editör: E. R. Teşinev), 324-368, Nauka Moskova,
- Başpınar, F. (t.y.). *Beyânî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>
- Benzing, J. (1940). *Tschuwaschische forschungen I//ZDMG*. 1940, Bd. 94. H.2; IV//ZDMG. 1942, Bd. 96, H 3.
- Başdaş, C. (2015). Türkmen Türkçesinde olumsuzluk ve yokluk. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR) XXXVII Bahar*, 61-72.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. Kabalcı Yayınevi.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. Dergâh Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). Türkçede gereklilik ifadesinin kip hüviyeti kazanmadan önceki gelişim süreci. *EKEV Dergisi 21(72)*, 337-355
- Canım, R. & İsen, M. (2019). *Hamamizade İhsan Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64194,hamamizade-ihsan-divanipdf.pdf?0>
- Coates, J. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Corcu, Demet (2003). A linguistic analysis of necessity as a part of the modal system in Turkish. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Corcu Gül, D. (2008). Gereklilik/zorunluluk kipliği kodlayıcılarının anlam yapısı üzerine. *XX. Dilbilim Kurultayı*, 101-110, (12-13 Mayıs 2006), Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, E. (2019). Çağdaş Uygurcada kiplik: Dilbilgisel biçimbirimler. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Çolak, G. (2020). Birleşik fiil yapılarındaki bağımlı sözlük birimler. *Dil Araştırmaları, Güz 27*, 31-45.

- Delice, H. İ. (2012). Türkçede fiil çekimlerine yeni bir bakış. (Yayımlanmamış Bildiri). VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-28 Eylül 2012, Ankara.
- Demir, N. & Aslan, S. (2010). Sıklık kopyası örneği olarak istek eki -(y)A. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5(4)* Fall, 276-290.
- Demir, N. (2006). Türkçede gereklilik kipleri ve işlevdeşleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)-Belleten*, 2003/1, 11-21.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. *Bilig*, 62, 97-116.
- Demirel, M. V. (2017). -(y)AcAk biçimbiriminin kiplik görünümü. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/15*, 261-276. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11890>.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde gerçekleşmemiş olanak kipi (konyunktif, subjunktif). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, I/I Bahar*, 135-147.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 83-145.
- Doğan, T. (2021). Kaşkay Türkçesinde-(y)AsI gelecek zaman ekinin kullanım özellikleri ve kiplik anlamları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ağustos 52*, 17-34.
- Doğan, T. (2022). Güney Azerbaycan Türkçesinde bir edilgenlik işaretleyicisi: -mAK ol-. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD) 6(1)*, 19-27.
- Durmuş, T. I. & Canım, R. (2018). *Şevkî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0>
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. (Hazırlayan: Osman F. Sertkaya). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2016). Türkçede fiiller ve sınıflandırma sorunları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11(20)* Fall, 185-200.

- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2017). İhtimal ve tahmin anlamı veren kiplik ifadeleri ve Nogay Türkçesi örneği. *Dil Araştırmaları, Güz 21*, 51-60.
- Ersoy, E. (2017). *Münîrî Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
- Gabam, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (Çeviren: M. Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, S. (2015). Çuvaş Türkçesi -mar edatı ve kullanımları. *Modern Türklük Araştırmaları dergisi, 11/1*, 143-165.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, S. (2017). İstemsel eşdizimlilik ve kiplik ilişkisi: tahmin kiplikleri örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 6(2)*, 719-733.
- Kaçalın, M. S. (t.y.). *Ahi Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>
- Kaplan, Y. (2019). *Fevzî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0>
- Kara, S. (2016). Türkiye Türkçesinde zaman eklerinin kipsel ve zamansal yönden değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(46)*, 110-117.
- Karabağ, İ. (2000). Türkçede kip ve kiplik olgusu. *Türk Dili, Sayı 585*, 275-278.
- Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)i üzerine. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7(4)*, 2091-2138.
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0>

- Kazan Nas, Ş. (2018). *Celilî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>
- Kerimoğlu, C. (2008). Gramerciliğimizde çokluk ve istek kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140-155.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik incelemeleri ve Türkçe*. Dinazor Kitabevi.
- Koraş, H. (2005). Türkiye Türkçesinde gereklilik. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 17, 135-154.
- Koraş, H. (2006). Günümüz Türk lehçelerinde gereklilik. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 131-141.
- Korkmaz, F. (2007). Batı Türkçesinde tür değiştirme. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Fenomen Yayınları.
- Lyons, J. (1977). *Semantics II*. Cambridge University Press.
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,Nedim-divanipdf.pdf?0>
- Narrog, H. (2005). Modality, mood, and change of modal meanings: a new perspective. *Cognitive Linguistics*, 16(4), 677-731.
- Oruç Aslan, B. (2010). Kıbrıs Türk ağzı ile Gagauzcada gereklilik yapısı. I. Uluslararası Türk Diyalektolojisi Çalıştayı, 15-20 Mayıs 2008, Gazi Magosa/Kıbrıs. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 181-192.
- Özdemir, H. (2015). Eski Türkçede ilgi ve belirtme durum ekleri üzerine. *Dil Araştırmaları*, 16 Bahar, 121-132.
- Özkan, M. (2021). *Türk dilinin gelişme alanları ve eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, M. (2017). *Ahmed-i Dâî Dîvânı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Özönder Barutcu, S. (1999). *Türk dilinde fül ve fül çekimi*. Türk Gramerinin Sorunları II, 56-64, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyaşamış Şakar, S. (2015). +gu,+gü eki ve işlevleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10(8)*, 1801-1816.
- Özyıldırım, A. E. (t.y.). *Hamdullah Hamdî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>
- Palmer, F.R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, I. Lautlehre, Helsinki.
- Rubin, V. L. (2007). Stating with certainty or stating with doubt: Intercoder reliability results for manual annotation of epistemically modalized statements. *Proceeding of NAACL HLT, Companion Vol.*, 141-144.
- Rubin, V. L. (2010). Epistemic modality: from uncertainty or certainty in the context of information seeking as interactions with texts. *Information Processing and Management 46*, 533-540.
- Saraç, M. A. Y. (t.y.). *Emrî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- Seçkin, P. (2014). Anlama ve anlatma sürecinde kip ve kiplik. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 7*, 7-17.
- Şahin, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.
- Şcerbak, A. M. (2016). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fül)*. (Çeviren: Y. Karasoy, N. Hacızade, M. Gülmez). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (t.y.). *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>

- Torun Öğretmen, Y. (2017). Günlük astroloji yazılarında zaman ve kiplik anlamlar. *Dil Araştırmaları, Bahar 20*, 69-81.
- Turan, Z. (1996). Eski Anadolu Türkçesinde ol- cevheri fiili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 44*, 265-289.
- Turan, Z. (2006). *Lisans, yüksek lisans, doktora ders notları*. Sakarya.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, M. (2011). Oğuzca ve Anadolu merkezli Oğuz Türkçesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6(1) Winter*, 123-156.
- Uzun, N. E. (2004). *Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39.
- Üstünova, K. (2005). Türkçede zaman kavramı ve işlenişi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(9), 187-201.
- Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Yaylagül Üstünel, Ö. (2020). *Edim bilim bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, M. (2020). Çağatay Türkçesinin son dönemine ait bir şecere metni ve dil özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD) 49*, 1-23.
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecridf.pdf?0>